

Лавренюк В. В.,

адвокат, старший викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету

ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОРГАНІЗОВАНИХ ГРУП ТА ОСОБИ ПОТЕРПІЛОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРАДІЖОК З ПРОНИКНЕННЯМ У ЖИТЛО, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Анотація. В даній статті автор розглядає особливості криміналістичної характеристики організованих груп, осіб, що входять до їх складу та особи потерпілого при розслідуванні крадіжок, поєднаних з проникненням у житло, вчинених організованими групами.

Ключові слова: крадіжка, особа злочинця, особа потерпілого, організована група.

Постановка проблеми. У криміналістичній характеристиці будь-якого злочину особливу цікавість становлять відомості про осіб, які його вчинюють, а також про особу потерпілого від даного злочину. Ця інформація часто є основою для побудови версій, планування і організації розслідування злочину, а також для вибору тактики проведення окремих слідчих дій з участю підозрюваних.

Викладення основного матеріалу. Арсенал криміналістики представляє широке коло дослідницьких можливостей щодо вивчення, аналізу та узагальнення даних про особу злочинця. Серед них є біографічні дані, соціально-психологічна характеристика особи, її мотиваційна сфера тощо. Втім, загальним підходом судової системи України є те, що, враховуючи наявність спільної мети членів злочинної групи, їх взаємну координацію та взаємодію, ієрархічність їх об'єднання, стійкість і спільне бажання вчинити той чи інший злочин, всі вони визнаються учасниками єдиної організаційної одиниці – групи осіб, організованої групи, злочинної організації (ст. 28 КК України) або банди (ст. 257 КК України). Такий підхід, на нашу думку, вимагає дослідження і висвітлення в рамках криміналістичних характеристик злочинів, які вчинюються злочинними формуваннями, певних особливостей вказаних групових суб'єктів. Адже, крім обставин вчинення певного виду злочину, в ході розслідування необхідно встановити і кваліфікаційні ознаки відповідного угруповання злочинців.

Тому, вважаємо беззаперечним той факт, що розробка методики розслідування крадіжок, вчинених організованими групами, вимагає комплексного дослідження самої організованої групи як єдиного групового суб'єкта.

Відповідно до представленої позиції в характеристиці особи злочинця ми виділяємо два аспекти. *Перший аспект* – це характеристика організованої

групи як групового суб'єкту крадіжок, поєднаних із проникненням у житло, *другий аспект* – характеристика особи окремих учасників групи, які виконують окремі функції, покладені на них відповідно єдиного плану вчинення злочину.

Згідно ч. 3 ст. 28 КК України, вчиненим організованою групою визнається злочин, у готуванні або вчиненні якого брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. У даному визначенні послідовно вказані наступні ознаки:

- участь у готуванні або вчиненні злочину трьох і більше осіб;
- попередня зорганізованість у стійке об'єднання;
- спрямованість на вчинення кількох злочинів;
- наявність єдиного, відомого всім учасникам групи плану злочинної діяльності з розподілом функцій учасників групи.

Перелічені ознаки не тільки підлягають доказуванню у кримінальній справі, але й суттєво відбиваються на механізмі вчинення злочинів організованими групами. Розглянемо детально сутність кожної ознаки цього групового суб'єкту.

Учась у готуванні або вчиненні злочину трьох і більше осіб. На наш погляд, український законодавець визначив мінімальний склад організованої групи у кількості трьох осіб з метою більш чіткого відмежування понять «організована група» та «група осіб за попередньою змовою». Адже, у кримінальному кодексі вже традиційно використовується як кваліфікуюча ознака вчинення злочину *групою осіб (дві або більше) за попередньою змовою*. Таким чином було введено відмінність кількісного складу організованих груп від груп «звичайних» і тим самим визначено ступінь організованості. Тому позиція, яка закріплена у Кримінальному кодексі України, на наш погляд, є достатньо обґрунтованою у даному контексті.

Вчинення крадіжок організованою групою осіб у складі трьох осіб і більше має велике криміналістичне значення. Ця обставина має безпосередній вплив на механізм розглядуваних злочинів. По-перше, це

проявляється у можливостях злочинців щодо проведення більш масштабних підготовчих заходів до злочину і відповідно більш «кваліфікованого» вчинення крадіжок та їх приховування. По-друге, при вчиненні злочину такою групою залишається інша кількість різномірних слідів злочину. При їх виявленні і дослідженні можна встановити, що злочинців було декілька і вони діяли узгоджено.

Попередня зорганізованість у стійке об'єднання.

Злочинна група є різновидом малої неформальної соціальної групи, яка являє собою відносно невелику кількість контактуючих індивідів, що об'єдналися відповідно до загальних цілей і завдань, і є порівняно сталим об'єднанням [1, 85]. При цьому треба розуміти й те, що групова свідомість не зводиться до простої арифметичної суми поглядів окремих членів групи, вона становить нову якість як відбиток найістотніших рис колективної свідомості всієї групи [2, 48]. Організована група створюється для вчинення злочинів і відповідно набуває певних специфічних рис, які виділяють її від інших соціальних груп. У соціальній психології зазначається, що провідним критерієм оцінки всього різноманіття груп, колективів, є їх функціональне призначення [3, 35].

Однією з головних умов існування груп є їх цілісність, що проявляється в поведінковій, емоційній і когнітивній єдності шляхом зближення думок і оцінок, почуттів та вчинків. Це в свою чергу може призводити до зближення інтересів і ціннісних орієнтацій, інтелектуальних і характерологічних особливостей [3, 85]. Поступово сумісна злочинна діяльність згуртовує людей і перетворюється на свого роду ремесло, спосіб життя із своєю ідеологією, психологією, субкультурою [4, 43].

У соціально-психологічному аспекті стійкість об'єднання організованої групи пов'язана з тісними міжособистісними стосунками її членів, наявністю певних норм та правил поведінки в групі, дисципліною, взаємодією учасників і постійністю контактів. У юридичному аспекті стійкість об'єднання полягає у тому, що така група створюється для тривалої злочинної діяльності на постійній основі й забезпечується надійним захистом від розкриття [5, 16]. У криміналістичній літературі зазначається, що стійкість об'єднання злочинної групи обумовлюється ступенем організації дій її членів і може розглядатися як криміналістична ознака, що характеризує ступінь розвитку однієї і тієї ж злочинної групи в процесі вчинення злочинів і удосконалення своїх дій [6, 142–143].

Саме тому злочини, вчинені організованими групами, не тільки являють підвищену суспільну небезпечність, але й мають специфіку у їх розслідуванні, обумовлену певними стандартами поведінки, виробленими колективною свідомістю.

Спрямованість на вчинення кількох злочинів.

Обов'язковою ознакою організованої групи є її

спрямованість на вчинення не одного, а кількох злочинів. Це означає, що група створюється на досить тривалий період і основною метою її існування є злочинна діяльність. Отримавши перший злочинний «прибуток», злочинці планують вчинення наступного злочину і поступово їх діяльність набуває характеру злочинного промислу.

Вказана ознака має криміналістичне значення тому, що злочинці при вчиненні кожної наступної крадіжки використовують той же спосіб, засоби і знаряддя, які показали свою «ефективність» у попередньому випадку. Таким чином у кожній організованій групі виробляється певний «почерк» вчинення злочинів. Крім того, члени групи можуть використовувати при вчиненні злочинів засоби і знаряддя, якими вони заволоділи під час попереднього злочину. При подальшому використанні названі предмети залишають характерні сліди, які вказують на зв'язок між злочинами, що були вчинені організованою групою не тільки в одному населеному пункті, але й у різних регіонах. Ця закономірність у механізмі злочинної діяльності давно відома у криміналістиці і знайшла відображення у відповідних наукових дослідженнях [7, 46–61].

Наявність єдиного, відомого всім учасникам групи плану злочинної діяльності з розподілом функцій учасників групи.

Вчинення злочину організованою групою передбачає вироблення певного ступеня узгодженості сумісних дій учасників, що відображається у плануванні їх діяльності. На наявність єдиного плану злочинної діяльності може вказувати обговорення і погодження членами групи заходів по підготовці, вчиненню і приховуванню крадіжки (часу вчинення злочину, порядку прибуття на місце злочину, способу проникнення в житло, переліку майна, яке підлягає викраденню, способу його збуту, правил розподілу злочинного доходу тощо), проведення лідером інструктажів інших співучасників щодо виконуваних ними дій.

Характерною ознакою злочинної діяльності організованих груп є висока узгодженість сумісних дій і розподіл функцій між її членами. Розподіл функцій дає можливість злочинцям використовувати більш продумані, підготовлені й небезпечні способи вчинення і приховування спільних злочинних акцій, колективно обирати або готувати відповідну сприятливу для злочинної діяльності обстановку [8, 8].

На наш погляд, практичне значення має криміналістична класифікація організованих груп за характеристикою рівня їх консолідації. Відповідно обраного критерію організовані групи можна розділити на три види.

1) *Групи з низьким рівнем консолідації.* Учасники таких груп об'єднуються під впливом ситуативних факторів (родичі, друзі, знайомі). До їх складу часто входять особи, що раніше не вчинювали злочинів. У них, як правило, немає лідера, злочинна діяльність

і розподіл «виручки» від неї носять хаотичний характер. Розподіл функцій співучасників є нестійким і може обмежуватися одним епізодом злочину. Планування сумісних дій злочинів може стосуватися тільки окремого етапу крадіжки (наприклад, планування дій тільки по проникненню в житло) і не охоплювати інші (наприклад, способи збуту викраденого майна і приховування слідів злочину).

До названих формувань часто входять неповнолітні, особи, які зловживають алкогольними напоями або наркотиками, характеризуються так званою «ігроманією», яка виражається психічною залежністю від азартних ігор. Відповідно їх об'єднання і мотивація злочинної діяльності обумовлюється необхідністю добувати кошти на вказані прихильності. Неповнолітні згуртовуються для вчинення злочинів також з мотивів, вираження самостійності у прийнятті рішень перед однолітками, батьками і суспільством в цілому. Встановлення і доказування вини окремих співучасників та ознак організованої групи, як правило, не викликає труднощів завдяки роз'єднаній внутрішній структурі формування.

2) *Групи з середнім рівнем консолідації.* В таких групах немає чітко визначених лідерів, ватажків, але є найбільш активні і авторитетні члени. Підбір і об'єднання учасників групи має своєю основою спільне вчинення різного роду корисливих злочинів, в тому числі крадіжок, поєднаних з проникненням в житло. Порівняно з попередньою ця група характеризується більш організованою формою злочинної діяльності, чіткістю у розподілі функцій (відповідно до кримінальних навичок, професійних здібностей тощо). Злочини, як правило, готуються і мають керівний центр (в особі організатора або кількох лідерів). Серед мотивів виділяється користь. До складу таких груп часто входять особи раніше судимі або ті, що притягувались до адміністративної відповідальності.

При доказуванні вини окремих співучасників та ролі організатора у групі необхідно визначити членів групи, які виконували другорядні, суто технічні функції, а також тих, які характеризуються нестійкою психікою, і базувати обвинувачення інших співучасників на їх свідченнях.

3) *Групи з високим рівнем консолідації.* В групі провідна і керуюча роль належить лідеру. Ці групи характеризуються найбільшим числом учасників, функції яких чітко розподілені і така «спеціалізація» зберігається тривалий час. Злочинний колектив даної категорії підкорюється виробленим нормам дисципліни, порушення яких жорстоко карається. Викрадене майно і виручені грошові кошти розподіляються відповідно до встановлених в групі правил і виконуваних учасниками функцій. Особливою ознакою цієї групи є наявність так званого «общака» – коштів, які відкладаються для матеріального

забезпечення членів групи, які перебувають у місцях позбавлення волі, для придбання засобів і знарядь вчинення злочинів, підкупу посадових осіб правоохоронних органів і суддів тощо. Діяльність такої групи детально розпланована, при цьому навіть обговорена лінія поведінки учасників у випадку затримання.

Наявність чіткого керівництва дій всіх учасників злочину, їх висока скоординованість, «вузький» профіль спеціалізації співучасників забезпечує отримання надвисоких прибутків, тривалість їх злочинної діяльності та високу вірогідність уникнення відповідальності з боку організатора. Саме цей груповий суб'єкт представляє особливу небезпеку.

В силу вищеперерахованих факторів викриття всіх членів такої організованої групи, особливо участі її лідера у вчиненні злочинів є вкрай складним завданням і вимагає високого професіоналізму з боку слідчого і оперативних працівників.

Знання типології організованих груп допомагає суб'єктам боротьби із злочинністю адекватно оцінювати соціальну небезпечність цих формувань, визначити напрямки доказування їх ознак і тактику спілкування з окремими співучасниками.

У структурі організованої групи можна виділити такі категорії її членів: 1) лідери, ватажки або організатори групи; 2) виконавці злочину; 3) учасники групи, які виконують другорядні функції (грають роль наводчиків, переховують чи збувають викрадене майно, надають засоби або знаряддя злочину, забезпечують алібі окремим співучасникам тощо).

Абсолютна більшість учасників організованих груп – чоловіки (78 %), але зустрічаються і жінки члени груп (22 %). Останні, як правило, виконують вищевказані другорядні функції. Вік злочинців коливається від 16 до 45 років і старше. Найбільш криміногенний вік учасників груп – 25-35 років (64 %); інші вікові групи представлені таким чином: до 25 років – 26 %, понад 35 років – 10 %.

Освітній рівень членів організованих груп характеризується наступним чином: неповну середню освіту мають 7 %, базову чи повну середню освіту мають 44 %, професійно-технічну – 26 %, незакінчену вищу освіту – 10 %, повну вищу освіту – 13 %.

За громадянством: 87 % – громадяни України, 6 % – громадяни Російської Федерації, 3 % – громадяни Молдови, 2 % – громадяни Республіки Білорусь, 1 % – громадяни інших країн СНД, 1 % – особи без громадянства. Громадян та підданих країн далекого зарубіжжя не встановлено.

Варто акцентувати увагу також і на тому факті, що переважна більшість сучасних членів організованих груп – це молоді люди, які ніде не працювали або працювали епізодично (67 %), хоча й були працездатними. Злочинна діяльність для них була основним і часто єдиним джерелом доходів.

Серед осіб, які вчиняють крадіжки в складі організованих груп, 65 % – раніше судимих. Серед них одну судимість мали 35 % осіб, дві – 16 %, 14 % – три і більше. Як правило, попередні судимості пов'язані із вчиненням корисливих і корисливо-насилницьких злочинів: крадіжок, грабежів, вимагань, вбивств з корисливих мотивів та з метою приховування корисливого злочину чи полегшення його вчинення. Так, наприклад, апеляційним судом Сумської області розглянуто кримінальну справу відносно організованої групи на чолі з раніше засудженим Д. у складі 15 осіб, які протягом 2000-2001 рр. скоїли 26 злочинів, серед яких крадіжки чужого майна, грабежі, розбійні напади, 4 навмисні вбивства¹.

В рамках дослідження окремо за основними соціально-психологічними рисами вивчалась особа лідерів, ватажків або організаторів злочинних груп, які вчиняють крадіжки, поєднані з проникненням в житло. Лідери таких формувань, як правило, чоловіки у віці від 35 до 50 років – 62 %, від 20 до 35 років – 25 % і 13 % – чоловіки у віці від 50 до 65 років. Часто вони достатньо визнані кримінальні авторитети. Близько 60 % мають сім'ю, у побуті характеризуються позитивно. До 40 % з них мають не погашену або не зняту судимість.

Діяльність організатора по управлінню групою включає виконання різного роду керівних і координаційних функцій. До таких зокрема можуть відноситись: розробка плану здійснення крадіжки (дій по підготовці, вчиненню і приховуванню крадіжки), визначення виконавців дій на окремих етапах крадіжки, розподіл ролей між іншими співучасниками, підготовка технічних засобів, ведення обліку і розподілу злочинних доходів, залучення нових учасників до складу групи та інше.

Лідерам притаманні більш високий інтелект, рівень розвитку, наявність розвинутих вольових якостей і організаторських здібностей, товариськість, функціональна стійкість, винахідливість, вміння підкоряти інших людей; вони жорстокі, агресивні, холоднокровні, добре фізично розвинуті. Кожен п'ятий організатор вказаних злочинних утворень був раніше судимим [9, 168-198; 10, 41-43].

Вивчення особистості злочинця (обвинуваченого) є одним з важливих напрямків у розслідуванні злочинів. Це викликано необхідністю встановлення його рис і характерної поведінки в певних життєвих ситуаціях, які мають значення як для вибору тактики слідчих дій з його участю, так і для визначення судом виду і міри покарання [11; 12; 13].

При вивченні кримінальних справ про крадіжки нерідко прослідковуються закономірності у виборі злочинцем – членом організованої групи жертв. У теоретичному та практичному плані однією із важливих класифікаційних засад створення криміналістичної

типології крадіжок з проникненням в житло, вчинених організованими групами є зміст взаємозв'язків «жертва – злочинець (ці)». У відповідності до них, **жертви крадіжок можливо розділити на декілька груп:**

До першої групи входять особи, що знаходяться із крадієм в родинних стосунках і інших досить близьких відношеннях (кум, вітчим, племінник тощо) – 5 %.

До другої групи входять жертви, різноманітні стосунки яких із крадієм розвиваються на ґрунті особистого знайомства в рамках здійснення службової, суспільної та іншої діяльності, знайомий по спільній роботі, навчанню – 8 %.

Третю групу утворюють жертви, стосунки яких з крадієм формуються на ґрунті спільного вживання алкогольних напоїв – 7 %.

Четверту групу складають потерпілі, які знали майбутнього крадія і демонстрували «широкі можливості» своєї заможності – 18 %.

П'яту групу складають біля двох третин потерпілих від крадіжок, які не мали взаємозв'язків із крадієм. Але злочинці знали майбутню жертву, вивчали її матеріальне становище. Зокрема, серед майбутніх потерпілих з репутацією заможної людини було – 92 %. При цьому робота таких осіб була пов'язана з перевезенням, доставкою, одержанням, видачею грошей – 20 %; з підприємництвом (бізнесом) – 42 %; з володінням цінними предметами (колекціонування, розведення цінних порід тварин і т. п.) – 22 % тощо.

Крім цього, спираючись на емпіричні дані, необхідно окреслити і інші віктимологічні риси в поведінці потерпілого, яка проявлялась у тому, що громадяни не завжди приймали належні запобіжні заходи охорони свого майна; проявляли зайву довірливість до сторонніх людей, вели аморальний спосіб життя. Насамперед це стосується жінок, які займаються професією тощо.

На основі вивчення кримінальних справ визначені криміналістично значущі типові риси потерпілого, який за статтю в 65 % – чоловіки, в 35 % – особи жіночої статі. За віком: до 18 років – 0 %; 18-25 – 1 %; понад 25 до 35 – 4 %; понад 35 до 45 – 33 %; понад 45 – 62 %. Можливо констатувати, що найбільше число жертв крадіжки відносяться до осіб 35 років і більше – 95 %, що визначається, в першу чергу, наявністю відповідного майна. Серед потерпілих проживали в місті – 82 %, в сільській місцевості – 18 %.

Висновки. Криміналістична значимість типових рис потерпілого, перерахованих взаємин та обставин, які впливали на прийняття рішення та вчинення крадіжки, різноманітна. Правильне встановлення часу виникнення зв'язків, контактних способів їх здійснення служить орієнтиром, що безпосередньо вказує на особу злочинця, виступає основою для пошуку слідів підготовки, вчинення та приховування крадіжок з проникненням у житло, вчинених організованими групами.

¹ За матеріалами прокуратури Сумської області, 2003 р.

Література:

1. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, — 2-е изд., испр. и доп., 1990. — 388 с.
2. Короткий психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. — К.: Вища школа, — 1976. — 420 с.
3. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. — К.: Либідь, 1990. — 232 с.
4. Чуфаровский Ю. В. Психология оперативнорозыскной и следственной деятельности: учеб. пособ. / Ю. В. Чуфаровский. — М.: Проспект, ТК Велби, 2004. — 208 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Загальна частина / М. О. Гончаренко, В. Г. Потебенько // Інститут Генеральної прокуратури України; Український інформаційно-правовий центр. — К.: Форум, 2001. — 386 с.
6. Батищев В. И. Характеристика группы и особенностей расследования совершенных ею неоднократных преступлений против личности: Воронежские криминалистические чтения / В. И. Батищев; под ред. О. Я. Баева. — Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. — Вып. 1. — 148 с.
7. Зуйков Г. Г. Развитие криминалистического учения о способе совершения преступления и проблема способа сокрытия преступления / Г. Г. Зуйков // Повышение эффективности расследования преступлений. — Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1986. — С. 46—61.
8. Яблоков Н. П. Расследование организованной преступной деятельности: практи. пособ. / Н. П. Яблоков. — М.: Юристъ, — 2002. — 171 с.
9. Кваша О. О. Організатор злочину. Кримінально-правове і кримінологічне дослідження: моногр. / О. О. Кваша. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького, 2003. — 216 с.
10. Коршик М. Г. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии / М. Г. Коршик, С. С. Степичев. — М.: Юрид. лит., 1969. — 78 с.
11. Кривошеев А. С. Изучение личности обвиняемого в процессе расследования / А. С. Кривошеев — М.: Юрид. лит., 1971. — 80 с.
12. Ведерников Н. Т. Личность обвиняемого и подсудимого: уч. пособ. / Н. Т. Ведерников. — Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1978. — 174 с.

Лавренюк В. В. Особенности характеристики организованных групп и личности потерпевшего при расследовании краж с проникновением в жилье, совершенных организованными группами

Аннотация. В данной статье автор рассматривает особенности криминалистической характеристики организованных групп, лиц, входящих в их состав и личности потерпевшего при расследовании краж, совершенных с проникновением в жилище, совершенных организованными группами.

Ключевые слова: кража, личность преступника, личность потерпевшего, организованная группа.

Lavrenyuk V. Peculiarities of the characteristics of organized groups and individual victim during the investigation of thefts from penetration into housing, committed by organized groups

Summary. In this article the author examines the characteristics of forensic characteristics of organized groups of persons included in the composition and identity of the victim in the investigation of theft, combined with the entry into a home, committed by organized groups.

Keywords: theft, criminal identity, the identity of the victim, an organized group.